

FRI-2G.305-1-PP-03

SOCIAL CHARACTERISTICS OF CHILD-PARENT RELATIONSHIPS⁴

Assoc. Prof. Desislava Vasileva Belomorska, PhD

Department of Pedagogy,

University of Ruse "Angel Kanchev"

Tel.: 888 268

E-mail: dstoyanova@uni-ruse.bg

Abstract: The report is dedicated to the analysis of the social determinants of child-parent relationships as a result of the influence of the transformation process of modern targeted family educational orientations. The system of family educational goals is an integrative characteristic of the entire process of formation and socialization of the child's personality, implemented within the family unit. It is constructed on the basis of parental value orientation, the motives and goals of parenting, the attitudes related to the application of a certain style of educational behavior and the educators' ideas about the desired appearance of the child; it is determined by the specifics of his age and individual characteristics and is realized through the complex influences and interactions of the family with other factors of socialization. The report describes the essence of modern trends in this direction, an analysis of the child's basic needs, characterizing the cognitive and socializing determinants of his relations with his parents, was made; the meaning and functions of game technologies in the considered context are clarified, as well as the areas of their application for creating effective child-parent interactions based on the possibilities of play therapy.

Keywords: Socio-psychological characteristics, Targeted family upbringing orientations, Child-parent relationships, Contemporary pedagogical problems of family education, Positive family upbringing.

ВЪВЕДЕНИЕ

Движещите механизми на детско-родителските взаимоотношения са тясно обвързани със същността, характера и спецификата на целевите семейни възпитателни ориентации. Този компонент от системата на семейното възпитание притежава своеобразни ситуационно атрибутирани социални проекции.

Проблемът за целите на възпитанието е един от основните проблеми в цялата история на педагогиката. Класическата концепция за крайната цел на възпитанието го свързва с достигането на необходимото и оптимално равнище на възпитаност, което да осигури адекватното социално вграждане на индивида в социума и да гарантира наличието на възможности за неговата самореализация и самоактуализация.

Модерните решения на проблема за възпитателните цели на семейството, като един от важните фактори за социализация, са отразени в съдържателните параметри на някои педагогически таксономии, както и в специфичните аспекти на редица по – общи концепции фиксирани върху въпросите за взаимовръзката в триадата "дете – семейство – социум": операционална таксономия на Д'Ено (Andreev, M., 1996); концепция за възпитателните цели на А. Вери (Wery, A., 1974); частни постановки от концепцията на Ж. Келерхалс и К. Монтандон (Kellerhals, J., C. Montandon., 1991). Теоретичните концепции засягат някои трансформационни процеси, касаещи промените в ценностните нагласи на обществото и тяхното отражение върху процеса на семейното възпитание. Влиянието на съвременната социокултурна реалност активно се отразява върху детско – родителските отношения в целеви план и по отношение самата на йерархизация и силата на целепоставянето, подчинявайки ги на актуалните движещи сили и условията за личностната и социална реализация.

⁴ Докладът е представен на конференция на Русенския университет на 27 октомври 2023 г. в секция Педагогика и психология с оригинално заглавие на български език: СОЦИАЛНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ НА ДЕТСКО-РОДИТЕЛСКИТЕ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ.

Докладът обобщава резултати от проект Erasmus+ KA2 Strategic partnership in Vocational Education & Training "ECVET compliant Play Therapy training towards early child intervention" – "PLAYTHER" Project number: 2021-1-BG01-KA220-VET-000024805.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Възпитателните цели на съвременните родители са продиктувани от действието на редица специфични личностни и социокултурни детерминанти. Обусловените от тези детерминанти измерения на възпитателното поведение се обективират в неговата целева насоченост към предотвратяване негативните влияния на съвременната социална среда (наркотици, престъпност, девиантно поведение, насилие, личностна деморализация) и в повишаването на жизнената мотивация като необходимо условие за просперитет в съвременното общество.

Страхове на родителите са породени от чувство за незащитеност, загуба на контрол над външните въздействия и безпомощност пред агресивното вмешателство на външносредови деструктивни сили в света на подрастващия. Във фокуса на родителското безпокойство попадат рисковите фактори, застрашаващи физическото, психическото и социалното здраве на детето. Разглеждани в този аспект възпитателните цели на семейството са отправени към оказване на превантивно въздействие за неутрализиране ефекта от присъствието и възможността за проникване в съзнанието и поведението на детето на нежелателните вредни явления от действителността.

Друга основна тенденция в сферата на детско-родителските взаимоотношения е изместването на акцента при целепоставянето преимуществено върху интелектуалното развитие, вследствие на което се забелязва осезателното присъствие на феномена "интелектуализация на детството". Той е продиктуван от общото схващане за значимостта на интелекта като ценностна категория, резултат от което се явява и нейното приоритетно позициониране при оценката на детските качества. В практически план експанзията на детската интелектуализация се обективира в появата на многообразни педагогически технологии за семейно възпитание, целящи усилването и стимулирането на този компонент от личностното развитие.

От изключителна важност при реализирането на възпитателните взаимодействия в целеви план е те да кореспондират с индивидуалната чувствителност на детето и да стимулират неговите интереси, способности и проявления на собствената идентичност. В този аспект една от най-важните промени, настъпили в родителското съзнание в последно време е оформяща се тенденция и опит за формулиране на качествено нова цел на родителството. Тя се заключава в стремежа към установяване на хармонични отношения с детето, носещи радост и удоволствие. Подобна насоченост на взаимодействията се възприема като форма на обществено значима реализация и лично самоусъвършенстване на родителя. Хуманно-личностноориентираните стратегии на семейното възпитание, насочеността и управлението на детско – родителските отношения по посока реализация на общуването заради самото общуване се отразяват и върху целевата ориентация на семейните възпитателни цели. Много съвременни родители виждат целта на своето взаимодействие с детето не в достигането на някакъв резултат, времево позициониран в бъдещето, а в усъвършенстването на самия процес на общуване в настоящето.

Действието на целия този комплекс от социокултурно обусловени явления в сферата на детско-родителските отношения намира своето отражение и в състоянието на възпитателните перспективи и параметричния обхват на потенциалното личностноформиращо влияние на семейната среда.

Възпитателният потенциал на семейството е обусловен от неговата структура, спецификата на макросредата, особеностите на семейните взаимоотношения и типологията на прилаганите от родителите възпитателни стратегии. Посочените елементи не са константни и статични по отношение на своето състояние, а могат да търпят изменения под влияние на жизнените обстоятелства в обществен и индивидуален план. Самата действителност с нейната сложност и противоречивост детерминира резултатността на възпитанието. Вариативността на вътрешно семейните и екзогенните фактори в много случаи води до невъзможността за адекватно претворяване в живота на онази логика на

възпитанието, от която изхожда той, затруднява преодоляването на инерцията от създадените представи.

В общ план основните движещи сили на детско-родителските отношения в техните социални и когнитивни измерения са концентрирани около стимулирането на активността на формиращата се личност и се проявяват в степента на удовлетворяване на специфичен комплекс от потребности, базисно необходими за правилното протичане на развойните процеси, обезпечавачи психическото, социално и познавателно развитие на детето (Фиг. 1):

Фигура 1. Базови потребности на детето, характеризиращи познавателните и социализиращи детерминанти на отношенията му с родителите (Yonchev, V., 1986.)

Потребността от общуване е един от ключовите двигатели на социализационния процес. Тя е уникален феномен, чиято специфика се корени в стремежа на човека към познание и оценка на другите хора като личности, а чрез тях и с тяхна помощ – към самопознание и самооценка. Равнището на нейното удовлетворяване в голяма степен определя състоянието и ефективността на развойните процеси, свързани с формирането на детската личност. Потребността от общуване възниква по силата на обективната необходимост от контакт и комуникация между детето и неговите родители още в най-ранните етапи на психическото съзряване. Поради своята неопитност в дейностен и поведенчески аспект детето изпитва необходимост от сътрудничество с възрастния. Цялата му дейност се реализира опосредствано от възрастните-чрез тях то получава първия си досег с материалната действителност, придобива началните си познания за предметния свят. Взаимоотношенията в семейството оказват силно влияние върху цялостното формиране на личността. Именно чрез общуването границите на семейството у детето се изграждат умения за социални преценки, комуникативни умения, стереотипни ролеви представи и очаквания.

Потребността от общуване е тясно свързана с естествения интерес към опознаване на света. *Потребността от впечатления* също както стремежът към общуване и взаимодействие се поражда в най-ранните етапи на развитието и постепенно придобива все по-голяма значимост. Необходимостта от впечатления постепенно прераства в познавателна потребност, чрез която се осъществява психическото развитие по пътя на усвояването на

исторически натрупания човешки опит. Емоционалността е най- характерната черта на децата. Те откликват емоционално на положителните и негативните изменения в обкръжението си. Емоциите имат голямо значение за приспособяването на детето към променящата се обкръжаваща среда. При определени условия преживяванията на подрастващите могат да имат негативен характер, което от своя страна води до невротични или соматични разстройства и появата на стрес (Vasileva, V., 2019).

Общата задача на социалното възпитание в рамките на семейната единица е концентрирана около развитието на детската активност в нейния волеви и емоционален ракурс. Много често в детско-родителските отношения приоритетна роля се присъжда на волевия регулатор, но той в никакъв случай не може да замени изцяло емоционалния компонент в процеса на социализацията. Едностранчивото развитие на ума, преимущественото формиране на волевата сфера води до рутинност и стереотипизация на транслираните и усвоявани социални познания и дейностни способности. Неглижирането на необходимостта от възпитателни усилия, подпомагащи активното творческо и емоционално възприемане на света предпоставя появата на социална инертност – механично, директивно изпълняване на правилата за социално поведение. Цялостната концепция за стимулирането на активността трябва да се гради около свободата и развитието на емоционалния живот на детето. Не е възможно то да се подготви пълноценно за социален живот, за широко сътрудничество със заобикалящата го социална среда, ако възпитателното влияние е насочено единствено към интелектуалното развитие и количественото натрупване на информация. Ефективността на социализиращите въздействия в голяма степен е обусловена от интереса и желанието на личността за усвояване на социалното познание, от стремежа ѝ към микро и макросредово взаимодействие, от емоционалното удовлетворение при контакта с другия човек. Личността става способна на социално творчество само тогава, когато е осъзнала ценността на общуването, целенасочено се ориентира към разширяване на неговите граници и притежава непосредствено придобит социален опит. Когнитивните аспекти на социализацията не бива да се свързват единствено с формирането на навици, с "култивирането" и канализирането на волята в определени направления, а преди всичко с развитието на целия комплекс от социални чувства, с общото развитие на емоционалността. В пробуждането на емоционалността и интереса към социалното взаимодействие може да бъде открит източника на социалната активност.

Освен активността и емоционалното взаимодействие на детето със света, важен стимул за неговото психо-социално развитие се явява и удовлетворяването на *потребността от родителска обич*. Социологизаторските теории обосновават нейното проявление със социалната същност на човека и със значението на положителните междуличностни взаимоотношения. Тя създава чувство за сигурност и формира базовото доверие на детето към средата.

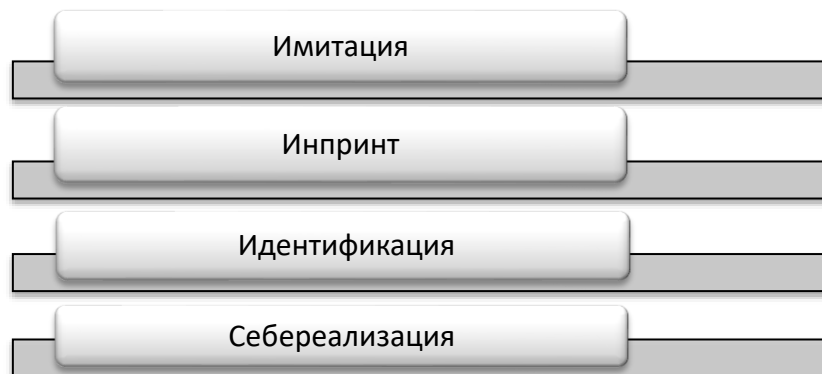
Друга значима потребност, пряко свързана със социализиращия характер на детско-родителските отношения е *потребността от движение, игра и дейност*. Нейната значимост произтича от комплексната функционалната значимост на посочените атрибути относно периода на детството. В процеса на двигателната дейност и нейните възрастово детерминирани вариации, подрастващият постепенно възприема обществен опит, усвоява установените еталони за действие в социалното пространство. Играта сама по себе си представлява своеобразна форма на социално възпитание. Включвайки се в игрови отношения детето опознава света около себе си, формира самосъзнанието и гледната си точка към предметите и явленията. Играта е медиатор между социалната нормативност и прототипичния стремеж към неограничена автономия, помага да се отключат "тайните" на света, да се декодират, усвоят и многократно да се упражнят основните правила на общуването, да се възприеме и "практикува" съотносимата с човешките дейности предметна манипулация, да се интериоризира емблематичната за конкретното общество система от ценности. Играта представлява и специфично отражение на маниерите на чувстване и мислене, типични за конкретната социална общност – „начинът на играене”, „стилът на преобразуване на света”, на неговото „съпреживяване” маркират най-съществените признаци

на ценностния спектър, емблематичен за средовия ареал. Откривателството чрез играта е съществена част от детството. Посредством креативността се обогатява и задълбочава опита, разширяват се знанията и светоусещането, разгръщат се представите и въображението – детето получава емоционално удовлетворение, радост и наслада от собствената си дейност, от преживяванията, свързани с нейното осъществяване.

За ефективната реализация на семейното възпитание особена роля има и мотивацията на детето за активно участие във възпитателното взаимодействие */потребност от успех и признание/*. Тя е свързана с формиране на положително отношение към собственото възпитание и родителските въздействия, с изграждане на умения за постоянство и систематичност при изпълнението на възпитателните задачи, въпреки възникващите затруднения, както и с удоволствието от постигнатото, чрез осъзнаване значимостта на резултата от самото дете. Действията, уменията и психичните качества, които детето придобива в ранните етапи на своето развитие са неустойчиви и недобре очертани. Ето защо то се нуждае от подкрепата и одобрението на значимите възрастни. Позитивният подход при семейното възпитание, реализиран чрез адекватно стимулиране изяви на детето подпомага неговото самоутвърждаване, създава увереност в собствените сили и възможности, активизира творческото начало и дава перспектива на детското развитие. Удовлетворяването на потребността от преодоляване на трудностите и постигането на заслужен успех стимулира желанието на детето за участие във възпитателния процес, мотивира емоционално и двата субекта и гарантира в голяма степен ефективността на семейното възпитание.

Пътят на последователно поэтапно стимулиране и подкрепяне на желаното поведение е определящ при неговото формиране, но в случаите в които подобна стратегия не е в състояние да предложи и провокира прояви на качествено ново за индивида социално поведение, като естествен инстинктивен процес за интериоризация се налага следването на определени образци на поведение */потребност от образец на поведение/*. В началните етапи на личностното изграждане детето не е в състояние без външна опора да повтори продължителния и сложен път на социализацията. То усвоява в готов вид постиженията на обществения опит и не може нито самостоятелно да разкрие и обобщи познанията за света и да синтезира абстрактните понятия с които борави съвременния човек, нито да създаде езикова комуникационна форма или да се ориентира напълно автономно в нравствената и поведенческо-нормативната система на обществото. Всичко това то получава опосредствано от външната среда по пътя на социализационните взаимодействия с другите. В този процес най-силно въздействие и устойчива медиация оказват хората, емоционално свързани с него. Те се превръщат в основни източници на поведенчески модели, които детето усвоява чрез действието на комплекс от механизми, включващ (Фиг. 2):

Фигура 2. Основен комплекс от механизми при усвояването на образец за поведение

✓ имитация – съзнателно следване на образците на поведение (лично или за отделни ситуации). Имитационният способ като стратегия при поведенческата адаптация, мултиплициран във времето и в комбинация със съответните подкрепления, подпомага

развитието на способността на индивида за съзнателно регулиране и контролиране на собственото поведение в процеса на общуване.

✓ **инпринт** (inprint – англ. впечатлявам, отпечатвам, насаждам даден модел в подсъзнанието) – неосъзнато запомняне на отделни действия, които се следват в поведението на личността по несъзнателен начин; по отношение на социализацията - задаване и спазване на готови образци за поведение.

✓ **идентификация** – съзнателно уподобяване с конкретен субект; полагане на целенасочени волеви усилия за постигане на образа. Чрез този механизъм се извършват първите стъпки по посока социалната ориентация, търсенето и откриването на собственото място в общността. Като се идентифицира със значим възрастен, детето ползва модели и решения за социален успех, улеснява се възприемането на социални ценности, тъй като те са представени в ясни образци на поведение.

✓ **себереализация** – ако при идентификацията детето възприема едни или други външно зададени образци, при себереализацията се привеждат в действие собствените му качества, за да постъпи съгласно съзнателно приетите еталони. Успехът му носи признания и удовлетвореност в средата, в която се реализира социализацията.

Традиционните за дадено общество норми, правила, ценности и модели на поведение се интернализират от личността на детето най – вече през призмата на семейното обкръжение, в което посредством действието на комплекса от механизми за усвояване на поведенческите образци се извършва постепенното опознаване на значимите други и възприемането на транслираните от тях социални ценности, норми, стереотипи.

Процесът на личностното развитие не би могъл да се осъществи без наличието на необходимата степен на удовлетворяване на *потребността от сигурност и безопасност*. Тревожността, чувството за незащитеност и липсата на оптимален емоционално-психически семеен микроклимат създават своеобразно състояние на напрегнатост, в което детето е възпрепятствано по отношение правилната си ориентация в социалната и предметна среда и оформянето на пълноценни изживявания. Настъпват затруднения и смущения в протичането на развойните процеси. Естествената социализираща насоченост на възпитателните интеракции, осъществявани в границите на семейната единица, е свързана с фундаменталната характеристика на семейното ядро да функционира като първична среда от която започва интерсубективният „жизнен свят” на човека (Schütz., 1973).

Първите чувствени преживявания поставят началото на опознаването на околния свят. Поради това, детето се нуждае от положителни социални отношения, наситени с родителска любов, подкрепа и грижи. */потребност от положителен социален контакт и емоционално удовлетворение, радост чрез учене и игра/*. Потребността от положителен социален контакт и емоционално удовлетворение включва както положителен емоционален обмен между детето и възрастния, така и въвеждането му в социалните отношения, насищане на изживяванията му с впечатления, образци на поведение. Същевременно в процеса на този контакт детето намира поле за изява. Благодарение на активността, която се проявява в различни видове и форми, процесът на въздействие на средата върху него се трансформира в сложен двустранен процес на взаимодействие. Играта и ученето чрез игра представляват водещите дейности в рамките на които по естествен и леснодостъпен начин се осъществява развитието на детето, удовлетворяват се редица и базови психологически и социални потребности и интереси. В процеса на игра се реализира по емпиричен път формирането на детското поведение, изгражда се профила на индивидуалните реакции, което има пряко отношение към процеса на социализация.

ИЗВОДИ

1. Семейството е първото социално формиране, в което детето придобива и организира своя обществен опит. В неговите граници се затвърждава и чувството за принадлежност към определена общност; полагат се основите на изпреварващата социализация като подготовка за встъпване в собствена референтна група (De Queiroz,

J.M., M. Zolkovski., 1994). Същността на родителската грижа предполага любов към подрастващото дете и отношение към него като към цялостна уникална личност. Привързаността на родителите към детето, чувствителността към неговите състояния и преживявания, силната емоционално – афективна връзка и най – вече съзнанието за глобалната отговорност за бъдещето определят в голяма степен състоянието на възпитателните им ориентации.

2. В семейството се задоволяват основните потребности на личността (физиологични, потребности от общуване, признание, уважение и любов, потребността от самоактуализация) с което се създават необходимите възможности за реализация и самоутвърждаване на личността и постигане на трайно и пълно удовлетворение от живота.

3. Стилът на възпитателните взаимодействия в семейството създава предпоставки за изграждане на определени личностни качества. Ето защо стилоопределящите подходи за семейно възпитание трябва да бъдат индивидуализирани, съобразени с възрастовите изменения, личностното структуриране и неговите актуализации, с адекватния за конкретния етап или ситуация на развитието характер на взаимодействията и промените в тяхното съдържание. Само така, те функционират в качеството си на оптимални условия за постигане генералната цел на възпитанието.

Системата от семейни възпитателни цели е интегративна характеристика на целия процес по формиране и социализиране на детската личност, реализиран в рамките на семейната единица. Тя се конструира на базата на родителската ценностна ориентация, мотивите и целите на родителството, нагласите, свързани с прилагането на определен стил на възпитателно поведение и представите на възпитаващите за желанния облик на детето; детерминирана е от спецификата на неговите възрастови и индивидуални особености и се реализира чрез комплексните влияния и взаимодействия на семейството с другите фактори на социализацията.

REFERENCES

Andreev, M., 1996. *The learning process. Didactics*. University Publishing House: "St. Kl. Ohridski". (**Оригинално заглавие:** Андреев, М., 1996 *Процесът на обучението. Дидактика, Университетско издателство: "Св. Кл. Охридски"*).

Burgin, E. E., & Ray, D. C., 2022. *Child-centered play therapy and childhood depression: An effectiveness study in schools*. Journal of Child and Family Studies 31, 293-307.

De Queiroz, J.M., M. Zolkovski., 1994. *L'interactionnisme symbolique*. Renn.

Kellerhals, J., C. Montandon., 1991. *Les strategies educatives des familles*. Delachaux et Niestlé, ISBN 2603008110, 9782603008119, 256 p.

Ray, D. C., Purswell, K., Haas, S., & Aldrete, C., 2017. *Child-centered play therapy-research integrity checklist: Development, reliability, and use*. In: International Journal of Play Therapy, 26(4), 207.

Schütz Alfred; Thomas Luckman., 1973. *The Structures of the Life-World*. Northwestern University Press, 335.

Vasileva, V., 2019. *Emotional stress and educative strategies for regulating the emotional states of adolescents*. In: Proceedings of University of Ruse "Angel Kanchev", Volume 58, book 6.2., Pedagogy and Psychology, p.55. ISSN 2535-1028 (CD-ROM), ISSN 2603-4123 (on-line) (**Оригинално заглавие:** Василева, В., 2019. *Емоционален стрес и възпитателни стратегии за регулиране на емоционалните състояния на децата В сб. Научни трудове, Русенски университет "Ангел Кънчев", Том 58, серия 6.2. Педагогика и Психология, с. 55, ISSN 2535-1028 (CD-ROM), ISSN 2603-4123 (on-line)*).

Wery, A., 1974. *L'éducation familiale*. In: Traite des sciences pedagogiques. V.5, P.

Yonchev, V., 1986. *The family and the mental health of the child*. Sofia, Publisher: Medicine and physical culture, p. 176 (**Оригинално заглавие:** Йончев, В., 1986. *Семейството и душевното здраве на детето. София., Издателство: Медицина и физкултура, с. 176*).